

Važan doprinos proučavanju gramatike u lingvističkoj bosnistici:

Hodžić, Jasmin (2021): *Sintaksička homonimija i ambigvitet: tipovi sintaksičke dvosmislenosti*, edicija Radovi, XXIX, Univerzitet u Sarajevu – Institut za jezik, Sarajevo

Koncem 2021. godine spisak recentne bosničke literature dopunjjen je jednim naročito važnim naslovom za proučavanje gramatičkih odnosa, knjigom *Sintaksička homonimija i ambigvitet: tipovi sintaksičke dvosmislenosti* autora Jasmina Hodžića. Inače, u svakodnevnoj jezičkoj praksi susrećemo se mogućim različitim interpretacijama jezičkog izraza, bilo na leksičkom ili na sintaksičkom nivou, pri čemu posebnu pažnju posvećujemo gramatičkoj homonimiji, koja na planu značenja stvara dvosmislene izraze. No, leksička homonimija i dvosmislenost na nižem jezičkom nivou ipak je u lingvistici dobila više pažnje nego homonimija koja se tiče složenijih jezičkih struktura i izraza. Stoga nam je studija o sintaksičkoj homonimiji naročito važna. Ova studija je nastala na temeljima doktorske disertacije *Tipovi sintaksičkog ambigviteta u bosanskom jeziku*, Fakultet humanističkih nauka Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru, 2017. godine, pa je naknadno dopunjena i prerađena za objavlјivanje. Kroz svojih jedanaest poglavlja, razrađenih na 293 stranice, knjiga o kojoj govorimo detaljno definira, opisuje i analizira problem sintaksičke homonimije i dvosmislenosti u bosanskom jeziku i njemu bliskim jezicima.

Sintaksička homonimija je rečenična ili sintagmatska jednakost formi, s nepodudarnim značenjima. Homonimiju na sintaksičkom nivou uzrokuje različita mogućnosti tumačenja sintaksičkih uloga/funkcija rečeničnih konstituenata. Kao homonimija većeg nivoa, ovo je teško uočljiva pojava u jeziku. Njena posljedica su dvosmislene jezičke strukture, koje same po sebi mogu biti i namjerno izazvane ili pak usputno (popratno) prisutne u jeziku. Ova studija potvrđuje da su homonimne strukture dio jezičkog sistema i da se u slučaju potrebe za izbjegavanjem dvosmislenosti najprije i treba unutarjezičkim intervencijama korigovati jezički izraz, što se dovodi u vezu sa sintaksičkom i misaonom pismenošću.

Knjiga upućuje i na sintaksičku homonimiju izazvanu leksičko-gramatičkim sredstvima (uzimajući u obzir sintaksičke uloge svih vrsta riječi: pa npr. tretira dvosmislene strukture s infinitivom, s odredbenim vrstama riječi, s veznicima i prilozima, itd.), također pregledno daje informacije o tome kako je ova pojava do sada obrađivana u južnoslavenskim gramatikama (polazeći od poznate padežne homonimije nominativ/akuzativ ili opisujući strukture s deverbalativnom imenicom i genitivom - kao prepoznatljive primjere), ali se hvata u koštac i s komparativnom i kontrastivnom analizom bosanskog prema engleskom i ruskom jeziku). U praktičnom dijelu propituje ovu pojavu najviše u administraciji, pravu i u žurnalističkim tekstovima, ukazujući i na njen naročit značaj za praktične životne okolnosti.

Studija se naročito bavi propitivanjem teorija o ulozi konteksta u sintaksi, držeći se stava da svaki dovoljno dobar kontekst može pomoći razumijevanju jezičkog izraza, ali da to ne govori ništa o njegovoj stvarnoj ovjerenosti, što vraća fokus na bitnost same jezičke (sintaksičke) strukture.

U tom smislu će biti važne upute o sintaksi i ishodima učenja, pokazujući nam da je presudno važno provjeriti da li naš formirani jezički izraz stvarno odgovara jezičkom iskazu (jesmo li zaista kazali ono što smo mislili), ali ukazujući i na važnost jezičkih vještina sintaksičke interpretacije za opće razumijevanje jezika, tj. za komunikaciju.

Ovdje je zanimljivo napomenuti da knjiga sadrži i poglavlje o dvosmislenim novinskim naslovima u vrijeme pandemije, gdje nekada u novinskom naslovu ili cijelom tekstu nije jasno npr. koliko ljudi je smrtno stradalo (ako se govori o smrti) i slično. U nastavku ćemo ukratko predstaviti pojedinačna poglavlja.

U *Uvodu*(str. 9–25) se osim definiranja sintakške homonimije i opisa dvosmislenosti kao njene direktne „posljedice“ opisuju drugi osnovni pojmovi vezani uz sintakšku dvosmislenost, poput homonimnosti i homonimičnosti te homonimskog konflikta. Uopćeni cilj ove knjige je promatrani jezički fenomen sveobuhvatno opisati i klasificirati a potom propitati u kojoj mjeri je sintakški ambigvitet problematičan u komunikaciji, koliko je nužan kontekst u ostvarenoj jezičkoj upotrebi za nje-govo razriješenje i koji su načini njegovog razriješenja – sve to na osnovu korpusa istraživanja: administrativnih tekstova, pravnih tekstova, novinskih naslova, primjera iz književnosti, primjera u anketiranju i sl. U istome se poglavlju, odnosno u potpoglavljima predstavljaju dosadašnja istraživanja različitih autora o sintakškoj homonimiji. Navodi se da će se izvršiti i kontrastivna analiza prisustva sintakškog ambigviteta pojedinih konstrukcija u bosanskim, hrvatskim, crnogorskim, srpskim i srpskohrvatskim gramatikama, a uporedit će se i kategorija sintakškog ambigviteta u engleskom i bosanskom, kao i ruskom i bosanskom jeziku.

Drugo poglavlje pod nazivom *Utjecaj različitih jezičkih nivoa na sintakšku homonimiju* (str. 26–31) bavi se upravo time. Naime, govori se o tome kako svi jezički nivoi djeluju na sintaksu pa upravo stoga mogu djelovati i na stvaranje sintakške dvosmislenosti. U tom smislu fonologija ima odnos sa sintaksom kroz dvije teorije: *Direct Reference Theory* i *Prosodic Hierarchy Theory*. Prva se tiče upravljanja/rekcije, a druga tzv. prozodijske fonologije. Prozodijska dvosmislenost direktno se tiče sintakškog amigviteta (npr. isti oblik neodređenog i određenog vida pridjeva kroz različita čitanja može izazvati sintakšku dvostrukturu). Ritam rečenice i tzv. „pokret očiju“ (engl. *Eye movement*), akcenatski takt, akcenatski blok, rečenični fokus i sl., pored intonacije rečenice, također su posebno važni za sintaksu i sintakšku interpretaciju.

Ritmom i tempom, te pokretima očiju kod čitanja mi zapravo hvatamo određene akcenatske cjeline od kojih se svakako formiraju i veće – sintaksičke. Za morfologiju je sasvim jasno da se fleksijom (slaganjem riječi po principu rekkcije i/ili kongruencije) zapravo riječi prilagođavaju sadržaju kako bi se potpunije iskazala govornikova misao. Kada se riječi vezuju u veće jedinice, one mijenjaju svoj oblik a time se stvara direktna veza između morfologije, sintakse i semantike. Sintaksa i semantika imaju nešto komplikiraniji odnos. S jedne strane, ne može se reći da samo semantika proučava značenje budući da sintaksu zanima i značenjski plan rečenica. Generativiste je tako zanimalo pitanje odnosa sintakse i semantike, pa se uvodi pojам konstrukcione homonimije koja podrazumijeva više načina analize jednog fonemskog niza na nekom nivou. Za Chomskog se sve vrste dvosmislenosti ne mogu analizirati preko sintaksičkih termina a to direktno implicira postojanje makar jednog strukturnog tipa dvosmislenosti koji se analizira upravo kroz sintaksu. Chomsky također predlaže da se u više primjera dvosmislenih rečeničnih struktura mora prijeći na transformacijski nivo jer se ne mogu objasniti samo pomoću frazne strukture. Hodžić (2021) izražava i određena neslaganja autora oko odnosa semantike i sintakse: dok je za Chomskog semantika načelno zaobilazna u izboru odgovarajućih gramatičkih sastavnica (fonema, morfema, sintaksičkih jedinica), za slavenskog generativnista Milana Mihaljevića to nije tako, već su semantička razmatranja pomoćni kriterij pri izboru gramatičkih jedinica. Drugo neslaganje između ovih dvaju autora nalazi se u pitanju granice između sintakse i semantike gdje je prisutno mišljenje ili da su potpuno odvojeni jezički nivoi, ili da su jedna semantičko-sintaksička razina. Posljednji pojам o kome lingvisti imaju podijeljenja mišljena jest ovjerenost rečenice i (ne)razumljivost koja iz nje proizlazi gdje se ističe Mihaljevićevo mišljenje da rečenica zapravo može biti gramatički neovjerena ali u isti mah razumljiva i podložna interpretaciji.

Treće poglavje naziva se *Sintaksička homonimija u ishodima učenja za nastavu sintakse* (str. 32–54) i započinje problemom tradicionalne nastave jezika koja se svodi na izgradnju lingvističke kompetencije ali ne i izgradnju komunikacijske kompetencije. Odatle se postavlja pitanje

kako je predstavljen sintaksički amigvitet u gramatikama bosanskog jezika, gramatikama jezika susjednih zemalja, nekadašnjoj srpskohrvatskoj sintaksi i priručnicima za učenje bosanskoga jezika kao stranog, tj. kako su autori gramatika s naših prostora vršili disambigvaciju homonimskih izraza na sintaksičkom nivou. Ono što Hodžić (2021) zapaža u navedenoj literaturi obilježeno kao dvosmisleno jesu padežni ambigvitet, objektska ili subjektska funkcija nekongruentnog atributa, skupovi riječi s dvama ili više kongruentnih atributa, funkcija objekta ili subjekta kroz nedostatak padežnog nastavka, funkcije objekta ili pri-loške odredbe, pridjev kao predikatski apozitiv, pojedine vrste klauza, sintagma s glagolskom imenicom, akuzativna imenska sintagma, rečenični modifikatori, pojedine vezničke konstrukcije, enantiosemija itd.

Poglavlje *Komparativna analiza homonimnih sintaksičkih struktura* (str. 55–71) donosi pregled i analizu primjera sintaksički dvosmislenih sintagmi i rečenica u engleskome jeziku kao i njihovih ekvivalenta u bosanskome jeziku. Po istome principu pristupa se primjerima iz ruskog jezika i njihovim ekvivalentima u bosanskome. Ovdje vidimo da se strukture dvosmislene u našem jeziku smatraju dvosmislenima i u drugim jezicima, dok ima i onih primjera koji bi se u bosanskom jeziku jezički modificirali drugačije uslijed razlika u gramatičkoj strukturi između navedenih jezika i pritom se izbjegla nepotrebna homonimija. Ali možda ono najvažnije što možemo vidjeti u ovom poglavlju jest to da semantika i sintaksa imaju jednak status kada je u pitanju razumijevanje dvosmislenih rečenica i fraza. Rečeno je da sintaksičke karakteristike stvaraju potencijalno dvosmislene rečenice, dok su semantičke karakteristike uvjet pod kojim se potencijalna dvosmislenost ostvaruje.

Leksičko-gramatički izvori sintaksičke dvosmislenosti i hominimije sintaksičkih struktura (str. 72–127) kao peto poglavlje direktno ulazi u srž teme kojom se studija bavi. Leksičko-gramatički izvori dvosmislenosti ponajprije su usko vezani za mofološke karakteristike pojedinih jezičkih jedinica i s tim u vezi su ti izvori promatrani kroz pojedinačne vrste riječi u ovome poglavlju. “Ovim će pitanje negacije i funkcije zamjenica, uz padežni sistem (ili, uz paradigma imenskih riječi) biti jednim od glavnih – mofoloških izvora sintaksičke homonimije i dvosmislenosti

u bosanskom jeziku. Definitivno, u red ovih parametara ide i frekventnija upotreba prijedloga, bezličnih glagolskih konstrukcija, glagolskih imenica, određenog vida pridjeva, posebnost kod upotrebe priloga i veznika, itd.” (Hodžić 2021: 72). Tako je ovdje Hodžić (2021) opisao ponaosob sve mogućnosti subjekatskog značenja padežnih oblika od kojih dolazi padežni ambigvitet. Ne odmičući od padežnog ambigvite-ta, opisuju se i atributska značenja i funkcije, zatim primjeri prijedložno-padežnog ambigvite-ta, a onda se govori o dvosmislenosti u vezi sa pridjevima, prilozima, brojevima, veznicima, zamjenicama, glagolima i zasebno o dvosmislenosti po negaciji. Valja naglasiti da se u ovom poglavlju mogu pronaći i potpoglavlja koja nam produbljaju spoznaje o tome šta zapravo odvaja ambigvitet od sinkretizma ili o tome kako metonimija i metafora učestvuju u procesu izgradnje ambigvite-ta kod prijedložno-padežnih izraza koje razumijevamo tek nedoslovnim čitanjem/slušanjem.

Poglavlje 6 pod nazivom *Kontekstualiziranje dvosmislenosti homoni-mnih sintaksičkih struktura* (str. 129–145) polazi od toga da u ostva-renoj jezičkoj upotrebi sintaksički ambigvitet može biti poželjan – u vicevima, književnim ostvarenjima i sl. te nepoželjan – u administrativno-pravnom, žurnalističko-publicističkom stilu i prevođenju. S tim u vezi, ovim se poglavljem rješavaju pitanja odnosa između potencijalne i stvarne dvosmislenosti sintaksičkih struktura. Što se uloge konteksta u razrješenju ambigvite-ta tiče, postavljaju se važna pitanja: ako je kontekst uvijek način disambigvacije sintaksičke strukture, da li ambigvitet uopće postoji; treba li ispitivati sintaksički homonimne strukture ako su to samo potencijalno dvosmislene konstrukcije ili treba li u našim gramatiku posvećivati posebnu pažnju kategoriji sintaksičkog ambigvite-ta. Hodžić (2021) daje odgovore upravo na ovakva i slična pitanja, veoma važna za razumijevanje sintaksičke homonimije, ambigvite-ta i njihovog kontekstualiziranja. Također se pojašnjava odnos sintakse i semantike u produkciji dvoznačnosti pa tako: “Ipak, treba reći da je SA vidljiv kao posljedica više faktora, ali je prije svega formalno realizovan kroz sintaksu (...) Dvostruko shvaćena sintaksička struktura će potom svakako utjecati i na konačno značenje samog izraza, ali je primarno

bitno da se tu radi o mogućnosti višestruke interpretacije na sintaksičkoj ravni, a tek onda i na semantičkoj” (Hodžić 2021: 131). Posljednje potpoglavlje ovog poglavlja govori o normativnoj sintaksi, budući da nepravilan red riječi frekventno utječe na stvaranje dvosmislenosti, i nameće potrebu za nekom vrstom priručnika iz sintaksičke norme.

Sedmo poglavlje *Dvosmislenost homonimnih rečenica na primjeru različitih funkcionalnih stilova* (str. 152–202) prije svega predstavlja i analizira različite primjere iz različitih funkcionalnih stilova koji proizvode homonimski konflikt – od novinskih naslova u vrijeme pandemije Covid-19, tekstova administrativno-pravnoga stila, naučnog stila, primjere sintaksičke dvosmislenosti nastale prevođenjem do sintaksičke dvosmislenosti u književnoumjetničkom stilu s posebnim obraćanjem pažnje na sintaksičku dvosmislenost u poeziji Hamze Hume. Hodžić (2021) primjećuje da sintaksički dvosmislene strukture u poeziji mogu biti slučajne, a mogu biti u obliku stilske figure koju nazivamo amfibolijska. Kao potpoglavlje izdvaja se sintaksički ambigvitet kao izvor humora i viceva što je, naravno, proizvod namjernog poigravanja jezikom. Takva analiza pokazuje da je sintaksička dvosmislenost proizvod našeg prirodnog i maternjeg poznavanja sintakse i njenih struktura.

Osmo poglavlje nosi naziv Šta nije sintaksički ambigvitet ?(str. 204–206) a njegov sadržaj ukratko daje odgovor na postavljeno pitanje kroz preciziranje šta zapravo jest sintaksički ambigvitet. Pored leksičkog ambigviteta, postoje još neke vrste koje označavamo kao sintaksički ambigvitet: ambigvitet po djelokrugu/obimu/opsegu i referencijalni ambigvitet koje Hodžić (2021) slobodnije naziva “relacijskim” sintaksičkim ambigvitetom dok bi strukturalni/strukturni ambigvitet predstavljaо “pravi” sintaksički ambigvitet. Uprkos ovim podjelama dolazi do razilaženja u mišljenju što je (u pojedinim primjerima) sintaksički, a što morfološki (leksički, ili fonološki) ambigvitet. Povrh svega se zaključuje da će sintaksički amigvitet uključiti bilo koju dvoznačnost (bilo da je morfološki, fonološki ili leskički uvjetovana) ukoliko se ona realizuje na sintaksičkoj ravni, tj. svoj rezultat ima u sintaksi.

Sintaksička dvosmislenost u procjeni izvornih govornika (str. 207–210) kao deveto poglavlje analizira rezultate provedene ankete koja sadrži

listu reprezentativnih primjera dvosmislenih sintaksičkih struktura u bosanskom jeziku. „Cilj je bio sagledati kako će izvorni govornici poimati značenje ponuđenih primjera i hoće li primjeri i procjenom informanata također pokazati karakter dvosmislenosti“ (Hodžić 2021: 208). Rezultati anketiranja postigli su svoj cilj: sve rečenice – ukupno 61 – pokazale su se dvosmislenima, a onda se izrazio „stepen ambiguitetnosti“ koji nam otkriva u kom je stepenu prisutno jedno (vjerovatnije) a u kom ono drugo (dodatacno) značenje. Na osnovu toga se istražilo postoje li primjeri u kojima je ovaj omjer jednak ili približno jednak što se može izraziti tzv. indeksom stepena ambiguitetnosti. Treba naglasiti da je anketa sadržavala i nekoliko pitanja vezanih za stručnu spremu, nivo obrazovanja i pitanje o tome da li je zanimanje/obrazovanje ispitanika usko povezano s lingvistikom. Postigavši balans broja nelingvistički i lingvistički obrazovanih ispitanika te ispitanika sa srednjom i višom stručnom spremom, doble su se i dodatne informacije o tome da li obrazovni faktori utječu na poimanje sintaksičke homonimije.

Deseto poglavlje *Tipovi sintaksičke dvosmislenosti (sintaksičkog ambiguiteta)* (str. 216–243) tiče se detaljnije podjelei opisa tipova sintaksičke dvosmislenosti, već pomenutih u osmome poglavljju. Analiza i sistematizacija u ovome poglavljju provodi se nad primjerima iz anketi, koji se onda kategoriziraju pod određeni tip sintaksičkog amigviteta: strukturalni, transformacioni, referencijalni i determinativni amigvitet. Posljednje potpoglavlje sadrži sistematizaciju i analizu primjera sintaksički ambiguitetnih rečenica koje se ne bi mogle svrstati pod neki ponuđeni tip. Tako Hodžić (2021) uvodi novu kategoriju koju naziva semantičkim sintaksičkim ambiguitetom, gdje različita tumačenja rečenica spadaju u različite sintaksičke kategorije po semantičkoj iznijansiranosti.

Posljednje poglavlje *Kratke upute za disambigvaciju (razrješavanje dvosmislenosti)* (str. 245–246) nudi, kao što već sam naslov predlaže, upute za disambigvaciju koje uključuju izbjegavanje nagomilavanja nominalnih struktura, izbjegavanje složenih rečenica uopće, ispravno pozicioniranje rečeničnih elemenata, izbjegavanje sličnih elemenata koji mogu

biti modifikovani istim dijelom teksta te poštivanje općih pravila jasnoće i pismenosti – one pravopisne ali i rečenične.

Zaključak (str. 24–259) postavlja završni okvir studije i sažima najbitnije informacije o sintaksičkom ambigvitetu i njegovim tipovima. Autor još jednom uobičava glavne zamisli u vezi sa kontekstom u ulozi disambigvacije, drugih faktora koji djeluju na proizvodnju i/ili razrješenje ambigviteta, sintetizira i komentira rezultate ankete. Ovdje su na najsistematičniji način predstavljeni primjeri sintaksičkog ambigviteta pronađeni u ovdašnjim gramatikama, zatim oni iz engleskog i ruskog jezika predstavljeni u četvrtome poglavljju i onih primjera pronađenih ispitivanjem morfoloških izvora sintaksičke dvosmislenosti u bosanskom jeziku.

U teorijskim smislu na kraju je važno ukazati i na nove termine koje uvidi autor, kao što su stepen ambigvitetnosti i indeks stepena ambigvitetnosti, kojima se grafički prikazuje odnos među konkurentnim dvosmislenim jezičkim strukturama.

Ova studija bit će od značaja svima kojima je jezička dvosmislenost u bilo kom smislu predmet interesovanja jer nam pruža sve potrebno: definiranje pojmovau vezi sa sintaksičkim ambigvitetom i njihovo ovjeravanje primjerima/dokazima iz jezičke prakse.

Ijava autora o nepostojanju sukoba interesa i poštivanju općih etičkih kodeksa:

Autor potvrđuje da ne postoji nikakav stvarni ili mogući sukob interesa vezan za ovaj tekst te da je tekst napisan u skladu s etičkim kodeksima prema preporukama COPE (Committee of Publishing Ethics).